อปฺปมาทกถา

โดยพระคาถา ๑

พระญาณวราภรณ์ เรียบเรียง

พระยาเทพรติน์นรินทร์

พิมพ์อุทิศส่วนกุศลแก่

คุณหญิงเทพรติน์นรินทร์ (ชม ศรีไชยยันต์)

…ฌาปนกิจศพ

เดือนพฤศภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

[illegible]

อปฺปมาทกถา

โดยพระคาถา ๑

ของ

พระญาณวราภรณ์

วัดบวรนิเวศวิหาร

คำปรารภ

ข้าพเจ้าปรารภจะทำการฌาปนกิจศพภรรยา ซึ่งล่วงลับไปแล้วพร้อมกับศพท่านมารดา ปรารถนาจะพิมพ์หนังสือที่เกี่ยวแก่พระพุทธศาสนา และเปนประโยชน์ทั่ว ๆ ไป เห็นว่าหนังสือ อปฺปมาทกถา โดยพระคาถา ๑ คาถากึ่ง ซึ่งพระญาณวราภรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้เรียบเรียงไว้จะเปนประโยชน์แก่ผู้อ่าน จึงได้ขออนุญาตต่อท่านผู้เรียบเรียงท่านก็อนุญาตให้ จึงได้พิมพ์ขึ้นในการฌาปนกิจศพภรรยาของข้าพเจ้า

ขออุทิศส่วนกุศลซึ่งสำเร็จด้วยธรรมทานนี้ และส่วนกุศลอื่น ๆ ที่ได้บำเพ็ญแก่ภรรยา ของข้าพเจ้านั้น เพื่อให้สำเร็จประโยชน์สุขตามสมควร แก่คติภพตลอดกาลนาน

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๐ ๆ

พระยาเทพรัตนรินทร์

คุณหญิงเทพรัตน์นรินทร์ (ชมศรีไชยยันต์)

พ.ศ. ๒๔๑๖-๒๔๖๘

ประวัติ

คุณหญิง เทพรัตนนรินทร์ (ชม ศรีไชยยันต์)

คุณหญิงเทพรัตนนรินทร์ (ชม ศรีไชยยันต์) เกิดในรัชกาลที่ ๕ เมื่อณวันพุฒ เดือน ๔ ปีจอ พ.ศ.๒๔๑๗ เปนธิดาขุนพัฒน์ ตี้ มารดาชื่อชื่น ได้(แต่งงาน)กับพระยาเทพรัตนนรินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓

คุณหญิงเทพรัตนนรินทร์ (ชม ศรีไชยยันต์) เปนผู้ที่นับเข้าในจำนวนหญิงที่ประพฤติตนเปนสัมมาจารีณี มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บริจาคทานการกุศลอยู่เนืองนิจ เปนผู้มีอัธยาศัยเรียบร้อยประพฤติตนสม่ำเสมอคงที่ไม่แปรผัน เปนเหตุให้ได้รับเมตตากรุณาแต่ผู้ใหญ่ฝ่ายสามีเปนลำดับ ทั้งเปนผู้มีกตัญญูกตเวทีมั่นคงต่อท่านผู้มีอุปการคุณ เปนที่รักใคร่แห่งบรรดาญาติมิตรและผู้ที่รู้จักคุ้นเคยทั่วไป ในฝ่ายหน้าที่

แห่งภรรยาจัดว่าเปนผู้มีปติวัตร คือความซื่อสัตย์จงรักในสามี เปนหญิงที่รู้จักค่าแห่งสามีดีอยู่ว่า "ภตฺตา ปญฺญาณ มิตฺถิยา" "ภัศดาเปนสง่าของหญิง" ปฏิบัติตนคอยอนุวัตรอัธยาศัยของสามี แม้ในบางคราวจะมีทุกขโทมนัสข้างตามวิสัยแห่งหญิง ก็รู้จักอดกลั้นเอาใจฝักใฝ่แต่ในหน้าที่การบ้านเรือนมิให้อากูล เพิ่มพูลความสุขแก่สามีมิได้ขาดพร่อง เลี้ยงดูอบรมบุตร โดยชอบแม้แต่บุตรเลี้ยงก็ได้บริบาลเลี้ยงดู เช่นกับบุตรของตนโดยเที่ยงธรรมมิได้ลำเอียง ทั้งเปนแม่เรือนที่ดี มีความรู้รอบคอบถนอมทรัพย์ที่สามีหามาได้ จ่ายแต่ที่ควรรู้จักประหยัด เปนผู้ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการอันเปนหน้าที่ สามีผู้ได้ภรรยาเช่นนี้ จัดว่าได้สหายคู่ชีวิต ตรงตามพระพุทธภาษิตที่สรรเสริญว่า "ภริยา ปรมา สขา" "ภรรยาเปนยอดสหาย" ผู้ร่วมสุขร่วมทุกขด้วยกัน

คุณหญิงชม เทพรัตนรินทร์ ได้อยู่ร่วมกับพระยาเทพรัตนรินทร์ มาจนถึงวันที่มรณะมาพรากจากกันไป

นับเวลาได้ ๓๗ ปีเศษ มีบุตรธิดารวม ๖ คน ถึงแก่กรรมเสียแต่ยังเยาว์ ๔ คน เหลืออยู่ในบัดนี้ ๒ คน คือ อำมาตย์ตรีหลวงสมบัติภูเบศร์ (เชื้อ ศรีไชยยันต์) รับราชการอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติและนายแถม ศรีไชยยันต์ยังอยู่ในการเล่าเรียน

คุณหญิงชม เทพรัตนรินทร์ ป่วยเปนโรคกษัยแห่งกะเสาะกะแสะมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๕ แพทย์ได้รักษาพยาบาลเปนลำดับมา อาการมีแต่ทรงกับทรุด ครั้นถึงวันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๘ เวลา ๖ ล.ท. ได้ถึงแก่กรรมคำนวนอายุ ๕๒ ปี

นโม พุทฺธสฺส

ปมาทํ อปฺปมาเทน ยทา นุทติ ปณฺฑิโต
ปญฺญาปาสาทมารุยฺห อโสโก โสกินึ ปชํ
ปพฺพตฏฺโฐว ภุมฺมฏฺเฐ ธีโร พาเล อเวกฺขตีติ ฯ

สัตวโลกที่เกิดมา ย่อมหวังสุขเกลียดทุกข์อยู่เปนธรรมดา แต่เพราะไม่รู้ตามเปนจริง ด้วยความประมาท จึงไม่ได้สมหวัง ต่อเมื่อใด ได้ปัญญารู้ตามเปนจริง เพราะไม่ประมาท จึงอาจได้สมหวัง เพราะฉนั้น พระบรมศาสดา จึงได้ตรัสว่า

ในกาลใด บัณฑิตเปลื้องความประมาทเสียได้ด้วยความไม่ประมาท ในกาลนั้น ขึ้นสู่ปราสาท คือปัญญา เปนผู้ไม่มีความโสก เหนประชาชนผู้ยังมีความโสกอยู่ ผู้มีปัญญาเหนคนไร้ปัญญาเหมือนคนอยู่บนภูเขา เหนคนอยู่ที่พื้นดินฉนั้น ฯ

พรรณนาเนื้อความแห่งพระคาถานี้ดังนี้:

ความประมาทนั้น คือ ความเลินเล่อ ไม่มีสติรลึกได้ ไม่รู้ตัว มัวเมาหลงไปตามอารมณ์ที่มาประสพ ถ้าหนักเข้าก็อาจทำให้คนเปนบ้า เมื่อคิดเรื่องอไรก็ไม่รู้ตัวว่าคิดไปเอง เหนเรื่องที่คิดว่าเปนจริงเปนจังไป หลงพูดคนเดียว ไม่ต้องเกี่ยวแก่ใครหรืออไร ก็หัวเราะคนเดียว ร้องไห้คนเดียวได้ ๆ คนเราที่เกิดมา ย่อมมีความประมาทมัวเมาติดมามากข้างน้อยข้าง ตามทางที่ถูกหรือตามคลองธรรม ก็ควรพยายามกำจัดเสีย ถึงไม่ได้มากก็ทีละเล็กละน้อย คำสั่งสอนทั้งคดีโลกคดีธรรม ก็สอนให้ไม่มีความประมาท พระบรมศาสดาก็ได้ตรัสสอนไว้เปนอันมาก ดังคำว่า มา ปมาทมนุยุญเชถ ท่านทั้งหลาย อย่าประกอบตามความประมาท ดังนี้เปนต้น แลทรงแสดงโทษของความประมาทว่า ปมาโท มจฺจุโน ปทํ ความประมาทเปนหนทางแห่งความตาย เปนต้น ๆ แต่บางคนไม่เช่นนั้น กลับหาเรื่องต่าง ๆ เพิ่มความ

ประมาทมัวเมาให้มากขึ้นอีก เช่นเสพของเมา คือ สุรา เมรัย ฝิ่น กัญชา เปนต้น มากข้าง น้อยข้าง ของเมานั้น ๆ จึงทำผู้เสพให้เปนบ้าหรือเปนดังคนบ้า มากข้างน้อยข้าง ลองพิจารณาดูเถิด คนไม่เมา ไม่อาจทำอะไรที่ไม่สมควร เพราะยังมีสติรู้สึกละอาย แก่ใจ แต่ถ้าเมาเข้า อาจทำการที่ไม่สมควรนั้น ๆ ได้ เปนคนหน้าด้าน เพราะขาดสติที่จะปกครองตน ไม่ต้องป่วยกล่าวไปถึงจะปกครองคนอื่น ๆ เพราะฉนั้น การเสพของเมาซึ่งทำให้เสียสติ ทำให้จริตวิกลแปลก ไปจากปกติคน จึงเสมอกับกินก้อนบ้าเข้าไป ซึ่ง ทำให้เปนบ้ายิ่งกว่าพื้นเพเดิม แต่ในชาตินี้ยังทำให้ เปนบ้าแล้ว ในชาติต่อไปจะเปนอย่างไรเล่า ๆ คน มีสติอยู่ ใครบ้างจะนับถือแลไว้ใจคนบ้าได้ว่าจะไม่ทำ ผิดคลองธรรม แม้คนที่เปนผู้ใหญ่ ถ้ากอบไปด้วย การเสพของเมา ก็อาจปฏิบัติการพลั้งพลาด ย่อม

เสียเกียรติยศ ปรากฏเหมือนพระอาทิตย์พระจันทร์ที่เมฆหมอกบิดบัง ฉนั้น ฯ

ความไม่ประมาท คือ ความไม่เลินเล่อ มีสติรฦกได้รู้ตัวอยู่ ไม่มัวเมาหลงไปตามอารมณ์นั้น ๆ ที่มาประสพ ตรงกันข้ามกับความประมาทดังกล่าวมาแล้ว ฯ ความไม่ประมาทนั้น ควรบำเพ็ญ แม้ไม่ได้มากก็ทีละเล็กละน้อย สุภาษิตทั้งทางโลกทางธรรมก็ได้สอนให้มีความไม่ประมาท พระบรมศาสดาในเวลาจวนจะปรินิพพานก็ได้ตรัสเตือนไว้ว่า อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ ท่านทั้งหลายจงให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด แลทรงแสดงอานิสงส์ของความไม่ประมาทไว้ว่า อปฺปมาโท อมตํ ปทํ ความไม่ประมาทเปนหนทางแห่งธรรมอันไม่ตาย เปนต้น ฯ

ความประมาทเปนเหตุให้เกิดความโง่เขลา ความไม่ประมาทเปนเหตุให้เกิดปัญญาความฉลาดรู้ซอยยิ่งขึ้นกว่าพื้นเพเดิม ฯ

ปัญญานั้น คือ ความพิจารณารู้เห็นถูกต้องตามคลองธรรม กำจัดความเห็นผิดเสีย ๆ ความเห็นถูกเกิดมากขึ้นเพียงไร ก็กำจัดความเห็นผิดเสียได้เพียงนั้น ๆ ความเห็นถูกเป็นแสงสว่าง ความเห็นผิดเป็นความมืด ย่อมเป็นข้าศึกแก่กันโดยตรง ๆ เพราะฉนั้น พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า ในกาลใด บัณฑิตเปลื้องความประมาทเสียด้วยความไม่ประมาท ในกาลนั้นย่อมขึ้นสู่ปราสาท คือปัญญา กล่าว คือ รู้เห็นตามเป็นจริง ๆ

คนที่เกิดมาในโลก เมื่อแรกคลอดจากครรภ์มารดาก็เป็นเด็กอ่อนนอนหงาย รู้สึกอะไรได้ก็เพียงเล็กน้อย อาหารที่บริโภคก็เพียงน้ำนม ต่อมาก็มีกำลังแก่กล้าขึ้น ถึงพลิกแลเสือกคลานไปได้ นั่งได้ ยืนได้ เดิรได้ วิ่งได้ ความรู้สึกก็มากขึ้นตามลำดับ ถึงความเป็นเด็กย่อม อาหารก็เปลี่ยนไปเป็นอาหารหยาบที่ต้องเคี้ยวต้องกัด ความต้องการเล่น ความรักอย่าง

เด็ก ๆ เช่นรักมารดาบิดา แลความชัง ก็เกิดขึ้น เมื่อถึงความเปนเด็กใหญ่ ความรักสวยรักงามต้องการเปนคนดี ต้องการเครื่องประดับ ก็มีขึ้น เมื่อถึงรุ่นหนุ่มรุ่นสาว ความต้องการของหอม ต้องการความสอาด ต้องการตกแต่ง ความรักใคร่ยินดีในกามารมณ์ ความโลภความโกรธที่จมอยู่ในสันดานเพราะความหลง ความรู้จักละอายก็มีมากขึ้น รูปร่างผิวพรรณก็เติบโตเปล่งปลั่งขึ้น จนถึงเปนหนุ่มเปนสาว ความหมกมุ่นมัวเมาในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเรียกว่ากามคุณก็เจริญขึ้น ต่อไปก็ถึงความเปนผู้ใหญ่ ความคิด ความรู้ ความยั้งใจ ความรอบคอบ ก็มีมากขึ้น ความผลุนผลันก็ค่อยเสื่อมซาลง ร่างกายก็หยุดเติบโต แต่นั้นก็ถึงความซุดโซมลงโดยลำดับ ถึงความเปนคนแก่เฒ่า ผมหงอกฟันหัก หนังหย่อนเปนเกลียว ตามัว หูตึง กายค้อมลง ในที่สุดก็แตกทำลาย ธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่รวมกัน อาศัยกัน

แลกันเปนไปก็สลายจากกันไป ที่เรียกกันว่า ตาย นี้ เปนธรรมดา แต่บางคนก็มิได้เปนไปตลอดลำดับ ต้องแตกดับไปเสียก่อนในตอนใดตอนหนึ่ง เอากำหนดแน่ไม่ได้ ตามกำลังของกรรมอันเปนเหตุปรุงแต่งให้เกิดแลปัจจัยอันอุปถัมภ์หรือตัดรอน ในเวลาที่เปนไปอยู่ ๆ แต่ถึงจะสั้นหรือยาวสักปานไร ในที่สุดก็ต้องตายเหมือนกันหมด ไม่มีใครล่วงพ้นจากความตายไปได้เลย ๆ เพราะฉนั้น เมื่อพิจารณาโดยรอบคอบ ก็จะพึงเหนได้ว่า คนที่เกิดมาแล้ว ก็ชื่อว่าเดิรมุ่งหน้าไปหาความชุดโซมแลความตายเหมือนกันหมด ใครจะรู้เท่าหรือไม่รู้เท่าก็ตาม ใครจะหวังหรือไม่หวังก็ตาม พิจารณาให้รอบคอบก็น่าสังเวช ๆ ความเกิดความแก่ ความตายนั้น ย่อมมีประจำแก่สังขาร คือ อัตตภาพร่างกายนี้เสมอ แต่คนเราไม่รู้ไม่เหนเอง สำคัญผิดคิดเหนไปว่า เกิดมาแล้วแต่ยังไม่แก่ หรือกำลังแก่แต่ยังไม่ตาย ลองนึกถอยหลังตรวจดูเถิด ตั้งแต่คลอดออกมา ก็เกิดเปน

เด็กอ่อน แก่ตายจากเด็กอ่อน เกิดเปนเด็กย่อม แก่ตายจากเด็กย่อม เกิดเปนเด็กใหญ่ แก่ตายจากเด็กใหญ่ เกิดเปนหนุ่มเปนสาว แก่ตายจากเปนหนุ่มเปนสาว เกิดเปนผู้ใหญ่ แก่ตายจากผู้ใหญ่ เกิดเปนคนแก่เฒ่า อาหารการกิน จิตต์ใจที่ชอบ รูปร่างผิวพรรณ ก็เปลี่ยนแปลงไปเสมอ ๆ ไม่ใช่เพียงเกิดแก่ตายเปนตอน ๆ เท่านั้น เกิดแก่ตายอยู่เสมอทุกวันทุกเวลา แต่เพราะเปนทีละน้อย ๆ จึงเหนด้วยตาไม่ได้ แต่ทีละน้อย ๆ นั่นเอง เมื่อล่วงมากเข้า ๆ จึงเหนได้เปนตอน ๆ เหมือนเข็มนาฬิกาที่ค่อย ๆ เลื่อนไปทีละน้อย ๆ เมื่อล่วงมากเข้าจึงเปนครึ่งนาฬิกา เปน ๑ ชั่วนาฬิกา เปนรอบคือครึ่งวัน แลเปนวัน ส่วนคนจะสำคัญคิดเหนหรือไม่ก็ตาม แต่ก็คงเปนเช่นนี้อยู่เสมอ ๆ พระบรมศาสดาจารย์ ทรงทราบธรรมดาของสังขาร คือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ทั้งส่วนที่มีใจครองเช่นมนุษย์แลสัตว์ ทั้งส่วนที่ไม่มีใจครองเช่นภูเขาต้นไม้เปนต้น ตาม

เปนจริง จึ่งตรัสเตือนไว้ว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเปนธรรมดา ท่านทั้งหลายจงให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด ฯ ทรงแนะนำให้ สตรี บุรุษ คฤหัสถ์ บัพพชิต พิจารณาทุกวันว่า ชราธมฺโมมฺหิ ชรํ อนตีโต เรามีความแก่เปนธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ พยาธิธมฺโมมฺหิ พฺยาธึ อนตีโต เรามีความเจ็บเปนธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้ มรณธมฺโมมฺหิ มรณํ อนตีโต เรามีความตายเปนธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ฯ ก็แต่ว่าชีวิตคือความเปนไปสืบต่อของร่างกายนี้ ย่อมสิ้นลงในคราว ๑ ซึ่งเราเข้าใจกันว่าตายจริง ๆ ถึงร้องไห้เสียใจอาลัยต่อกัน แลชีวิตนั้นกำหนดแน่ไม่ได้ พระบรมศาสดาจึงได้ตรัสไว้ว่า อนิมิตฺตมนญฺญาตํ มจฺจานํ อิธ ชีวิตํ ชีวิตของสัตวทั้งหลายในโลกนี้ ไม่มีกำหนดหมาย รู้ไม่ได้ว่าจะสิ้นลงเมื่อไร ฯ

น สนฺติ ปุตฺตา ตาณาย น ปีตา นปิ พนฺธวา
อนฺตเกนาธิปนฺนสฺส นตฺถิ ญาตีสุ ตาณตา

เมื่อบุคคลอันความตายครอบงำแล้ว ไม่มีบุตร ไม่มีบิดา ไม่มีพวกพ้องที่จะป้องกัน ความป้องกันในญาติทั้งหลายไม่มี ฯ

แต่ตามธรรมดา คนที่เกิดมา เพราะอาศัยปัจจัยภายในคือกรรม ตกแต่งให้ดีหรือชั่วมาแล้ว ยังจำต้องอาศัยปัจจัยภายนอก คือ ผ้านุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข้ช่วยอุปถัมภ์อีก ๆ ความต้องการปัจจัยเหล่านี้ ในชั้นต้น ก็เพียงปกปิดความอายแก้กันเย็นร้อน ลมแลแดด ที่เกินความพอดีไป ป้องกันสัตว์ที่จะทำอันตรายแก่ร่างกาย แลป้องกันแก้ไข้เจ็บ แต่เพราะความฉลาดของมนุษย์เจริญขึ้น การทำสิ่งของใช้สอยแลบริโภค จึงเจริญแพร่หลายขึ้นโดยลำดับ จนเกินกว่าที่จำเปนต้องใช้ เลยกลายเปนเครื่องประดับตกแต่งแลของเล่นต่าง ๆ ความต้องการความสวยงาม

ความต้องการสดวกสบายเปนต้น ก็ขยายออกไปตามยุคตามคราว จนไม่มีที่สุด ๆ เพราะความไม่เหนตามเปนจริง ความโลภที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานก็มากขึ้นด้วย แรงหนักเข้าก็ถึงเพ่งเลงจะให้ได้ของ ๆ คนอื่นมาเปนของตน โดยไม่เลือกทาง ซึ่งเรียกว่า อภิชฌา ความโกรธเคืองกัน เพราะทำไม่ถูกใจกัน ก็เจริญขึ้นด้วย แรงหนักขึ้นก็ถึงพยาบาทปองร้ายกัน ทั้ง ๒ อย่างนี้ ก็เพราะความหลงความเขลา แรงหนักขึ้นก็ถึงคิดผิดเหนผิด ๆ เพราะฉนั้น การแย่งชิงกันแลกัน การข่มเหงเบียดเบียฬกันแลกัน จึงเจริญขึ้นความป้องกันกันแลกันก็เจริญขึ้นตาม เมื่อเปนเช่นนี้จึงทำกรรมที่เปนส่วนชั่วซึ่งเรียกว่า บาปหรืออกุศลให้เกิดขึ้นอีก แต่ถึงจะทำอย่างไร ๆ ก็ตาม ในที่สุดตนก็จำต้องละสิ่งของนั้น ๆ ไปบ้าง สิ่งของนั้น ๆ ต้องละตนไปบ้าง เหมือนกันหมด ๆ เพราะฉนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้บรมศาสดา จึงทรงแนะนำให้พิจารณาอีกว่า

สพฺเพหิ เม ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว ความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งหลายทั้งปวงย่อมมีแก่เรา ๆ ถึงในเวลาที่ยังไม่พรากจากกันไป แลถึงใครจะมีทรัพย์สมบัติสักปานไร ก็ใช้สอยแล บริโภคของนั้น ๆ ได้ พอสมควรเท่านั้น แลการที่แย่งชิงแลประทุษร้ายเบียดเบียฬกันแลกันนั้น ก็เปนกิริยาของสัตวดิรัจฉานที่ไม่รู้จักผิดไม่รู้จักชอบ พระพุทธศาสนาแลศาสนาอื่น ๆ ก็แสดงว่า เปนความชั่วเปนบาป ใครทำก็ต้องได้รับผลของความชั่วนั้น ในภพนี้บ้าง ในภพหน้าตั้งแต่สิ้นชีพไปแล้วบ้าง ๆ เพราะฉนั้นทุก ๆ คนจึงไม่ควรทำชั่วซึ่งเปนบาปทุจริต ถึงจะมีคนรู้หรือไม่รู้ก็ตาม เพราะเหตุเหนแก่ความได้ทรัพย์สมบัติซึ่งตนเองจำต้องละไปในไม่สู้ช้านัก ๆ

ผู้ใช้ปัญญาพิจารณาเหนโทษของความประพฤติชั่วเช่นนั้น จึงกำจัด อภิชฌา พยาบาท ความคิดเหนผิดเสีย แลพยายามบันเทาโลภะ โทสะ โมหะ ให้เบาบาง

ลงโดยลำดับ แลบำเพ็ญคุณความดีที่เรียกว่าบุญหรือกุศลให้เกิดขึ้นตามสามารถ ย่อมได้ประสพผลของบุญนั้นทั้งในภพนี้ แลภายภาคหน้า ๆ พระพุทธศาสนาแสดงว่า บาปหรือบุญนั้น ๆ ที่บุทคลกระทำไว้ ย่อมตกแต่งสัตว์ให้เลวซามแลประณีต ให้มีสุขแลมีทุกข์เปนต้นต่าง ๆ กัน ซึ่งคนเราจะคาดคะเณหรือเหนด้วยดวงตาไม่ได้ ดังพุทธภาษิตว่า

อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ ยํ มจฺโจ กุรุเต อิธ
ตญฺหิ ตสฺส สกํ โหติ ตญฺจ อาทาย คจฺฉติ
ตญฺจสฺส อนุคํ โหติ ฉายา ว อนุปายินี ๆ

สัตวผู้จำต้องตายได้ทำกรรมอันใดไว้ ที่เปนบุญแลบาปทั้ง ๒ ประการ ในโลกนี้ กรรมทั้ง ๒ นั้น ย่อมเปนของ ๆ เขา เขาย่อมพาเอากรรมทั้ง ๒ นั้นไป กรรมทั้ง ๒ นั้น ย่อมไปตามผู้ทำนั้น เหมือนเงาที่ไปตามตนอยู่เสมอฉนั้น ๆ เพราะฉนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแนะนำให้พิจารอิกว่า กมฺมสฺสโกมฺหิ เราเปนผู้มี

กรรมเปนของตน กมฺมทายาโท เปนผู้รับผลของกรรม กมฺมโยนิ เปนผู้มีกรรมเปนกำเนิด กมฺมพนฺธุ เปนผู้มีกรรมเปนเผ่าพันธุ์ กมฺมปฏิสรโณ เปนผู้มีกรรมเปนที่อาศัย ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา จักทำกรรมใดไว้ ดีหรือชั่วก็ตาม ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ จักเปนผู้รับผลของกรรมนั้น ๆ เพราะบุทคลตลอดถึงสัตว์ ย่อมทำบาปข้างบุญข้าง มากข้างน้อยข้าง ต่าง ๆ กันเปนคราว ๆ ไป คนที่เกิดมาจึ่งได้สุขมากข้างน้อยข้าง ได้ทุกข์มากข้างน้อยข้างต่าง ๆ กันเปนคราว ๆ ไป กว่าจะถึงที่สุด คือ ละบาปเสียด้วยประการทั้งปวง บำเพ็ญบุญกุศลให้ถึงที่สุด จึ่งจักพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ถึงความสุขที่สุดได้ ๆ

ขาปนั้นคือความชั่ว อย่างหยาบซึ่งทำให้โลกอยู่ไม่เปนสุข ก็คือ ๑ ตั้งใจฆ่าตลอดถึงทำร้ายร่างกายกันแลกันด้วยเจตนาร้าย อันเปนการเบียดเบียฬชีวิตแลร่างกายกันแลกัน ๒ ตั้งใจถือเอาสิ่งของที่เจ้าของ

ไม่ยินยอมให้ ด้วยเจตนาเปนขะโมย ตลอดถึงแกล้งทำของ ๆ กันแลกันให้เสีย อันเปนการเบียดเบียฬกันทางทรัพย์ ๓ ตั้งใจประพฤติผิดประเพณีล่วงสิทธิในทางกามของกันแลกัน อันเปนการเบียดเบียฬกันในทางกาม ๔ ตั้งใจหลอกลวงกันแลกัน ให้เข้าใจผิดด้วยคำเท็จ อันเปนการเบียดเบียฬกันแลกันให้หลงเชื่อผิด ๕ เสพของเมา คือ สุรา เมรัย อันเปนที่ตั้งแห่งความประมาทมัวเมายิ่งกว่าพื้นเพเดิม เปนเหตุที่จะให้ประพฤติล่วง ๔ ข้อเบื้องต้น แลประพฤติความชั่วอื่น ๆ ๆ ถ้าบุทคลไม่งดเว้นจากความชั่วทั้ง ๔—๕ ประการนั้นแล้ว นอกจากร่างกายเปนมนุษย์ มีความคือไรบ้างที่ทำให้พิเศษยิ่งกว่าสัตวดิรัจฉาน เพราะสัตวดิรัจฉานย่อมผลาญชีวิตแลทำร้ายร่างกายกันด้วยเจตนาร้ายบ้าง แย่งชิงอาหารแลที่อยู่อาศัยกันบ้าง ล่วงสิทธิในทางกาม มิได้นับถือประเพณีเชื้อสายกันบ้าง หลอกลวงกันแลกันตามสามารถที่จะทำได้บ้าง เพราะมีความ

ประมาทมัวเมาเข่นพื้นอยู่ในสันดาน ฯ ถ้าความประพฤติมิได้ต่างจากสัตว์ดิรัจฉานแล้ว คติภพต่อไปข้างหน้าใครจะพยากรณ์ว่าจะพ้นไปจากสัตว์ดิรัจฉานได้เล่า ฯ

บุญนั้นคือความดี ในชั้นต้นก็คือ ความประพฤติชอบ อันตรงกันข้ามกับบาปนั้น เพราะฉนั้นในโบราณกาลแลในพระพุทธศาสนา ท่านจึงบัญญัติศีล ๕ ประการขึ้น เปนมรรยาท เปนบุญสำหรับมนุษย์ คือ ๑ เว้นจากตั้งใจฆ่าตลอดถึงทำร้ายร่างกายกันด้วยเจตนาร้าย ๒ เว้นจากตั้งใจถือเอาของที่เจ้าของไม่ยินยอมให้ด้วยเจตนาเปนขะโมย ตลอดถึงทำลายทรัพย์ของเขา ๔ เว้นจากตั้งใจหลอกลวงกัน ให้เข้าใจผิดด้วยคำเท็จ ๕ เว้นจากตั้งใจเสพของเมา คือ สุราแลเมรัย ถ้าบุทคลได้งดเว้นจากความชั่วทั้ง ๔-๕ ประการนั้นแล้ว ก็ได้ชื่อว่าเปนมนุษย์พร้อมทั้งร่างกายแลจิตต์ใจ คติภพข้างหน้าต่อไปก็ควรพยากรณ์ว่าคงไม่ต่ำกว่ามนุษย์ ฯ นี้เปนการละความชั่ว ฯ ถ้าสามารถอยู่ก็ควรบำเพ็ญบุญนั้น

ให้ยิ่งขึ้นอีก คือ ๑ มีกรุณาช่วยชีวิตกันแลกันตลอดถึงสัตว์ แลช่วยรักษาพยาบาลกันในเวลาเจ็บไข้เพื่อให้พ้นจากความทุกข์ลำบาก ๒ มีเมตตาบริจาคทาน เปนการเฉลี่ยเผื่อแผ่ความสุขให้แก่ผู้อื่นที่ควรเผื่อแผ่ แลบูชาท่านผู้มีคุณควรบูชา เช่นมารดาบิดาเปนต้น ๓ สำรวมระวังในทางกาม คือยินดีอยู่ในคู่ครองของตน ถ้ายังไม่มีแลจักมี ก็ดำเนิรตามประเพณีมิให้เปนการเสียหาย ๔ พูดถ้อยคำที่เปนสัจจ์เปนธรรม ชักนำคนที่แตกร้าวกันให้สมัคสมานพร้อมเพรียงกัน อุดหนุนคนที่พร้อมเพรียงกันให้พร้อมเพรียงยิ่งขึ้น พูดถ้อยคำที่เปนสุภาพไม่หยาบคายให้เปนที่รำคาญหู แลพูดถ้อยคำที่เปนหลักฐาน ไม่เหลวไหลเพ้อเจ้อปราสจากประโยชน์ ซื่อตรงตอหน้าที่ต่อบุทคลแลต่อธรรม ๕ มีสติไม่เลินเล่อคอยตรวจตราความประพฤติของตนไม่ให้พลั้งพลาดด้วยอำนาจความพอใจกันบ้าง ความโกรธเคืองกันบ้าง ความ

กลัวบ้าง ความเขลาบ้าง ไม่มัวเมาในวัย ในความไม่มีโรค ในชีวิต รู้ตัวอยู่เสมอว่าต้องแก่เจ็บตายไม่ล่วงพ้นไปได้เลย ดังนี้ ชื่อว่าได้บำเพ็ญความดี คือบุญกุศลให้ยิ่งขึ้นอีก ๆ ในชาตินี้ก็ย่อมเปนที่นิยมนับถือของผู้อื่น ถ้าละโลกนี้ไปแล้ว ก็ย่อมบันเทิงอยู่ในสุคติ ตามพุทธภาษิตว่า อิธ นนฺทติ เปจฺจ นนฺทติ กตปุญฺโญ อุภยตฺถ นนฺทติ บุคคลผู้มีบุญได้ทำไว้แล้ว ย่อมบันเทิงในโลกทั้ง ๒ คือ บันเทิงอยู่ในโลกนี้ ละโลกนี้ไปแล้วก็ย่อมบันเทิง ๆ นี้เปนการบำเพ็ญความดี ๆ ในเวลาที่สวิญญาณกะทรัพย์ และอวิญญาณกะทรัพย์ หรือแม้ตัวเอง ถึงความวิบัติแปรปรวนไป ผู้ได้บัญญาเช่นนั้น ย่อมไม่เสร้าโสกเสียใจจนหมดสติ ดีกว่าผู้ไม่รู้เท่าธรรมดาที่ยังต้องเสร้าโสกอยู่ ๆ

อีกอย่าง ๑ บัญญาย่อมส่องให้เหนได้ลึกซึ่งลเอียดลออ ยิ่งกว่าดวงตาที่เรียกว่ามังสะจักษุ เพราะดวงตาย่อมส่องให้เหนได้ เพียงภายนอกแลตื้น ๆ เผิน ๆ ข้อนี้

พึงเหนดังต่อไปนี้ เหมือนดังว่า คน ๒ คนๆ ๑ มีรูปพรรณสัณฐานเลวไม่ดีไม่งาม ไม่เปนที่นิยมชอบใจของผู้ติดรูป ส่วนอีกคน ๑ มีรูปพรรณสัณฐานดี งดงามสระสวย เปนที่นิยมติดใจของผู้ติดรูป ผู้เหนเพียงด้วยดวงตา ย่อมไม่พอใจในรูปที่เหนว่าเลว แต่พอใจในรูปที่เหนว่าดี เพียงเท่านี้ ๆ ส่วนผู้เหนด้วยปัญญา ก็เหนว่าเลวหรือดี ตามที่เขานิยมกันเหมือนกัน แต่เหนต่อไปอีกว่า คนที่มีรูปพรรณสัณฐานเลวหรือดีนั้น ก็เปนเพราะผู้ตกแต่งต่างกัน ถ้าผู้ตกแต่งเลว ก็ตกแต่งให้เลว ถ้าผู้ตกแต่งดี ก็ตกแต่งให้ดี เหมือนดังภาชนะที่ไม่งดงามสระสวย ก็เพราะคนทำเลว ส่วนภาชนะที่งดงามสระสวย ก็เพราะคนทำดีฉนั้นฯ ผู้ตกแต่งบุทคลตลอดถึงสัตว์ ในพระพุทธสาสนา พระบรมศาสดาทรงแสดงว่า กรรมที่ทำไว้นั้นแล ถ้ากรรมชั่วเปนบาปอกุศล ก็ตกแต่งบุทคลให้เปนเลว คือมีรูปพรรณสัณฐานชั่วเปนต้น ถ้ากรรมดีเปนบุญกุศล ก็ตก

แต่งบุทคลให้เปนคนดี คือมีรูปพรรณสัณฐานดีเปนต้น กรรมนี้เปนชนกกรรมผู้ให้เกิด แลอาศัยกรรมในปัจจุบันช่วยอุปถัมภ์ แต่ข้อนี้เหนได้ยาก เพื่อให้เหนได้ง่ายขึ้น พึงเหนในคนๆเดียวกัน ถ้าคราวใดความโลภจัด ความหงุดหงิดใจ ความโสก ความคร่ำครวญ ความเสียใจ ความคับแค้นใจ ความหลงงมงาย เกิดขึ้นครอบงำจิตต์ ก็ทำให้จิตต์เสร้าหมองขุ่นมัว ในคราวนั้น บุทคลย่อมมีสีหน้าแลผิวพรรณเสร้าหมองไม่ผ่องใส ถ้าคราวใดจิตต์ปราสจากความโลภจัด ความหงุดหงิดใจ ความหลงงมงาย แลปราสจากความโสก ความคร่ำครวญ ความเสียใจ ความคับแค้นใจ จิตต์ย่อมเปนปกติ ในคราวนั้นบุทคลย่อมมีสีหน้าแลผิวพรรณไม่เสร้าหมองขุ่นมัว ปรากฎแก่ผู้ได้เหนแลสังเกตได้ เพื่อให้เหนง่ายเข้าอีก พึงเหนความโกรธที่แรงกล้าเมื่อเกิดขึ้นในจิตต์บุทคลย่อมมีสีหน้าวิปริต ดวงตาขุ่นมัว แสดงความโกรธให้ปรากฎเหนได้ง่าย เสียงที่แสดงออกมาด้วยอำนาจ

ความโกรธ ก็เผ็ดร้อนก้าวร้าวหยาบคาย เปนที่เกลียดกลัวไม่ชอบใจของคนอื่น ส่วนเมตตากรุณาเมื่อเกิดขึ้นในจิตต์ บุทคลย่อมมีจิตต์แช่มชื่น มีสีหน้าแลผิวพรรณแจ่มใส เสียงที่แสดงออกไปก็ไพเราะอ่อนหวานเรียบร้อย เปนที่นิยมนับถือรักใคร่ของคนอื่น ๆ กรรมที่ชั่ว ย่อมตกแต่งคนให้ชั่ว คือให้มีรูปพรรณสัณฐานเลวเปนต้น กรรมที่ดีย่อมตกแต่งคนให้ดี คือให้มีรูปพรรณสัณฐานดีเปนต้น ทั้งในปัจจุบันนี้เหนได้ง่ายทั้งในภายภาคหน้า ๆ บุทคลผู้ได้ปัญญารู้เหนเช่นนี้แล้ว ย่อมบำเพ็ญคุณความดี คือบุญกุศล ก็จักได้ประสพผลที่ดี ไม่ต้องเสร้าโสกเพราะต้องเปนคนเลวด้วยมีรูปพรรณสัณฐาน ทรัพย์ ยศ สกุล เลวเปนต้น จักแลเหนบุทคลผู้เสร้าโสกอยู่ เพราะไร้คุณสมบัติเช่นนั้น ๆ เพราะฉนั้น บุทคลผู้รักตนหวังจะให้ตนเปนคนดี ก็ควรอุตสาหะบำเพ็ญบุญกุศลให้เกิดขึ้น กำจัดบาปอกุศลเสีย

อิกอย่าง ๑ ผู้เหนด้วยปัญญาอันอาศัยดวงตาเพียงแต่ว่าสัตว์มีกรรมเปนของ ๆ ตนเท่านั้น ยังเหนเพียงภายนอก แลยังเผิน ๆ อยู่ เพราะฉนั้นจึงยังติดอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (คืออารมณ์ที่ถูกต้องทางกาย) คือ ถ้าเหนว่าส่วนใดดีก็ชอบใจ ที่ยังไม่ได้ก็อยากได้ ตะเกียกตะกายขวนขวายหา ที่ได้มาแล้วก็สยบหมกมุ่นอยากให้คงอยู่ ถ้าส่วนใดที่ไม่ชอบใจมาประสพ ก็ตะเกียกตะกายขวนขวายอยากให้เสื่อมสูญไปเสียโดยเร็วพลัน เปนอันทำจิตต์ให้ไม่ปลอดโปร่งผ่องใส เพราะตามธรรมดาอารมณ์นั้น ๆ ย่อมมีมาประสพแลเสื่อมไป วนเวียนกันอยู่เสมอ ๆ ๆ การที่เปนเช่นนั้น ก็เพราะไม่เหนตลอดถึงกันทั้งภายนอกภายใน แลไม่เหนตามเปนจริง จึงรักใคร่ข้าง เกลียดชังบ้าง ๆ ส่วนผู้เหนแจ้งด้วยปัญญาแท้นั้น ย่อมเหนว่าสัตว์มีกรรมเปนของ ๆ ตนเช่นนั้นแล้ว ยังพิจารณาเหนซึ้งตลอดไปถึงภายในด้วย เช่นอาหารที่

บริโภคบางอย่าง ก่อนแต่ปรุงแต่งให้สุกเสร็จ ย่อมเปนของน่าเกลียดไม่น่าบริโภคเลย แต่ครั้นทำเสร็จแล้วกลับเปนของน่ากิน เมื่อได้วางลงในภาชนะ ตกแต่งให้ประณีตขึ้น ก็น่ากินยิ่งขึ้น เมื่อได้เข้าถึงปากถูกเคี้ยวกลั้วด้วยน้ำลาย ก็มีรสอร่อยชวนกลืน แต่ถ้าคลายกลับออกมาดูแล้ว อย่าว่าแต่จะกลับกินเข้าไปอีกเลย เพียงแต่แลดูด้วยตา ก็สอิดสเอียนเสียแล้ว จะว่าอาหารนั้นเปนของสกปรกน่าเกลียดหรือ ก็ไม่ใช่ จะว่าน้ำลายที่อยู่ในปากเปนของกลืนไม่ได้หรือ ก็ไม่ใช่ เพราะเราก็กลืนกันอยู่เสมอ จะว่าอาหารถูกเคี้ยวกลั้วด้วยน้ำลาย เปนของสกปรกไม่ควรกินหรือ เราก็กินกันอยู่เสมอเปนธรรมดา เปนแต่ไม่ได้คายออกมาดูก่อนเท่านั้น เพราะฉนั้นจึงเหนได้ว่า เพราะไม่ได้เหนด้วยดวงตาเท่านั้น ก็ไม่เกลียด ต่อเมื่อเหนด้วยดวงตาจึงเกลียด ฯ อนึ่งร่างกายคนตลอดถึงสัตว์ แม้จะสวยงามสักปานไร ก็เปนแต่เพียงภายนอกแค่ผิวหนัง

เท่านั้น ต่อเข้าไปถึงเนื้อ เลือดเอ็น กระดูก ภาย ในท้องตลอดถึงอกก็มีไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ไส้ใหญ่ ไส้ทย อาหารใหม่ (ที่ยังไม่ย่อย) อาหารเก่า (ที่ย่อยแล้ว) ดี เสมหะ น้ำเหลืองเปนต้น เช่นเดียวกับเครื่องในสุกรที่เขาผ่าท้องแหวะออก ใน ท้องของเราเองถ้าผ่าออก แลสามารถจะแลดูด้วยตา ของเราเองได้ ก็ย่อมสอิดสเอียนดูไม่สนิธ ไม่ต้อง กล่าวถึงของคนอื่น แลถ้าปล้อนเนื้อหนังที่หุ้มห่ออยู่ออก เสียแล้ว ก็เหลือแต่ร่างกระดูกเปนโครง มีกระโหลก สีสะตากลวงยิงฟัน เช่นร่างกระดูกที่เขาร้อยไว้ หรือ เหมือนรูปที่เขาเขียนเปนร่างกระดูกไว้ เมื่อตายแล้ว ตามธรรมดาก็เน่าเปื่อย มีกลิ่นเหม็น ถ้าเผาก็เปนถ่าน เถ่า ถ้าไม่เผา ก็ย่อยผุเปนดินไป ในที่สุด กลายเปน อาหารของต้นไม้แลของสัตว์บางอย่าง แล้วกลับเปน อาหารของคนอีก เหมือนกันหมดทั้งร่างกายที่เหนกันว่า สระสวยงดงามหรือไม่ ทุกชั้นทุกชนิด เมื่อเช่นนี้ถ้า

จะเกลียด ก็ต้องเกลียดร่างกายเราด้วย แลถ้าเกลียด ก็ไม่รู้ว่าจะเอาไปทิ้งเสียที่ไหนอย่างไรได้ ถ้าขืนเอาไปทิ้งก็ต้องเอาร่างกายเราเองไปทิ้ง แลคงกลับตามเรามาอิก เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่อาศัยร่างกายนี้เกิดแต่ร่างกายนี้ก็เช่นเดียวกัน เพราะฉนั้นควรหรือที่จะยึดถือมั่นว่าเปนของดีของชั่วด้วย ฯ อนึ่ง อัตตภาพร่างกายที่เปนอยู่นี้ พระบรมศาสดาทรงแสดงแยกออกตามส่วนที่ปรากฏเปน ๕ กอง เรียกบัญจขันธ์ คือ ส่วนที่แค่นแข็งเรียกว่าธาตุดิน ส่วนที่เหลวซึมซาบไป เรียกว่าธาตุน้ำ ส่วนที่อบอุ่น เรียกว่าธาตุไฟ ส่วนที่พัดผันไปมาขึ้นลง เรียกว่าธาตุลม รวมทั้ง ๔ นี้เรียกรูปธรรม (ธรรมที่เปนส่วนรูป) ๑ กิริยาที่รู้เสวยสุข ทุกข์ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข เรียกเวทนา ๑ กิริยาที่รู้จำกำหนดหมายเรียกสัญญา ๑ อาการที่ปรุงแต่งจิตต์ได้แก่ความคิดนึก เรียกสังขาร ๑ กิริยาที่รู้สึกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจที่นึก เรียกวิญญาณ ๑ ทั้ง ๔ กองนี้เรียก

นามธรรม (ธรรมที่เปนส่วนนาม)ฯ ขันธ์ มี ความเกิดขึ้นในเบื้องต้น ก็ต้องแปรไปในท่ามกลาง สลายไปในที่สุด จึงชื่อว่า อนิจฺจํ ไม่เที่ยง ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ จำต้องแปรเปลี่ยนไป จึงชื่อว่า ทุกฺขํ ทุกข์ ทนยากยังคับให้เปนไปตามใจหวังก็ไม่ได้ จำต้องแปรเปลี่ยนไปไม่ตั้งอยู่คงที่ จึงชื่อว่า อนตฺตา ไม่ใช่ตน ใครจะรู้เหนว่าเปนเช่นนี้หรือไม่รู้ก็ตาม ก็คงเปนเช่นนี้อยู่เสมอฯ ผู้ไม่รู้ย่อมยึดถือมั่นว่า ขันธ์นั้นเปนของตัวบ้าง ตัวเปนขันธ์บ้าง ขันธ์เปนจริงเปนจังแลเปนของตัวบ้างฯ เมื่อยึดถือขันธ์อยู่ ถ้าขันธ์เปนอย่างไรไป ก็เข้าใจว่าตัวเปนอย่างนั้น เช่นเมื่อรูปเจ็บ เวทนารู้เสวยทุกข์ สัญญาก็รู้จำหมายอยู่ที่เจ็บ สังขารก็คิดนึกอยู่ในเรื่องเจ็บ วิญญาณก็รู้สึกอยู่ที่เจ็บ เปนอันตัวเจ็บหรือห่างออกไปอีก เช่นบ้านเรือนหรือสิ่งของอะไรที่ถือว่าเปนของตัว ถ้าใครมาทำอะไรแก่บ้านเรือนหรือสิ่งของนั้น ก็โกรธเคืองขัดแค้น แต่ถ้าได้ขาย

ให้แก่ใครไปเสียแล้ว ทีนี้ถึงใครจะมาทำอะไรแก่บ้านเรือน หรือสิ่งของนั้น ก็ไม่โกรธเคืองอะไรสำหรับตนเอง ฯ ส่วนผู้รู้ย่อมไม่ยึดถือมั่นขันธ์ว่า ขันธ์เปนของตัว ตัวเปนขันธ์ ขันธ์เปนจริงเปนจังของตัว แลไม่ถือมั่นสิ่งอื่น ๆ เมื่อขันธ์เปนอย่างไรไป ก็ไม่เหนว่าตนเปน เหนแจ้งธรรมดาของสังขารอยู่ว่า เปนของไม่เที่ยง เปนทุกข์ ยังคับไม่ได้ตามใจหวัง เปนผลของกรรมเก่า ๆ ปรุงแต่งให้เปนมา มีชาติความเกิดในเบื้องต้น มีชราความแปรไปในท่ามกลาง มีมรณะความสลายในที่สุด ฯ อนึ่ง ขันธ์ที่ปรากฏอยู่นั้นเปนแต่อาการของสภาพที่จริง แต่ไม่ใช่ตัวจริง คือ รูปส่วน ๑ เปนอาการของธาตุทั้ง ๔ ดังกล่าวแล้ว แต่ธาตุทั้ง ๔ ที่เปนตัวจริงนั้น เราเหนไม่ได้ แต่รู้ว่ามีแน่ เช่นในร่างกาย สีสะอย่าง ๑ มืออย่าง ๑ เท้าอย่าง ๑ เปนต้นล้วนมีรูปร่างต่าง ๆ กัน เมื่อย่อยผุแล้ว ก็เปนกระดูกป่นละเอียดเสมอกันหมด ในที่สุดก็เปนธาตุดินด้วยกัน

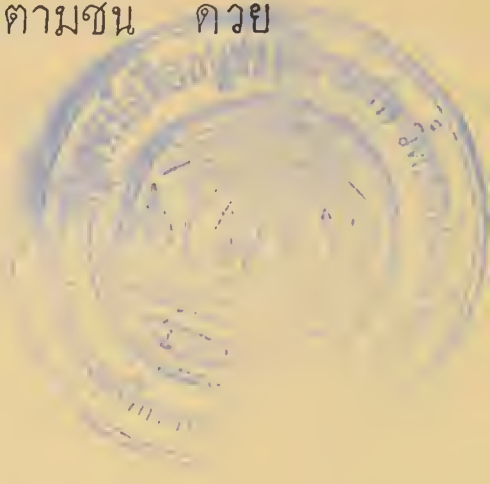
แลธาตุดินนั้น ทั้งส่วนที่เปนภายใน ทั้งส่วนที่เปนภายนอก เราเหนได้แต่ส่วนที่เปนสังขาร คือที่ปัจจัยปรุงแต่งเท่านั้น จึ่งเหนดินบางอย่างมีสีดำ บางอย่างมีสีแดง บางอย่างมีสีเหลืองเปนต้น รูปของดินนั้นก็เปนต่าง ๆ กัน บางชนิดเหลี่ยม บางชนิดกลม บางชนิดแบนเปนต้น เอาเปนกำหนดแน่ไม่ได้ แล้วแต่ปัจจัยปรุงแต่งให้เปนไป ถ้วย โถ โอ จาน ภูเขา ต้นไม้เหล่านี้เปนต้น ล้วนต่าง ๆ กัน แต่ก็เปนมาจากธาตุดินทั้งนั้น แล้วก็เปลี่ยนแปลงไปไม่คงที่ เพราะต้องแตกทลาย ตาย ผุ ย่อย แต่ส่วนธาตุดินคงเปนธาตุดินอยู่เสมอ ไม่รู้จักแตกหรือกลายจากธาตุดิน ถ้าไม่มีธาตุดินแล้ว ถ้วย โถ โอ จานเปนต้น จะมีขึ้นไม่ได้เลย ฯ ธาตุดินแท้นั้น เราบอกไม่ได้ว่ารูปพรรณสัณฐานแน่นอนอย่างไร ฯ ส่วนธาตุดินที่เปนไปภายในคือร่างกายคนแลสัตว์อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเคลื่อนไหวไปตามอำนาจของจิตต์นั้น เปนอาการของจิตต์ เพราะแสดง

ความเปนไปของจิตต์ให้ปรากฎได้ ๆ เวทนา สัญญา สังขารวิญญาณ เปนอาการของจิตต์ เรียกว่าเจตสิก แต่ลำพังจิตต์ที่ไม่แสดงอาการออกมา ย่อมไม่ปรากฎ เช่นคนนอนหลับจิตต์คงมีอยู่ (ถ้าไม่มีก็ต้องเปนศพ) แต่ไม่ได้แสดงอาการออกมา ๆ จิตต์แสดงอาการออกมานั้น เปนวิญญาณ คือรู้สึกตามทวารทั้ง ๖ แลเปนเวทนาสัญญา สังขาร แลวิญญาณ (มโนวิญญาณ) อีกวนเวียนกันไป ๆ ถ้าจิตต์ที่เปนพื้นเดิมเปนอย่างไร คือชั่วหรือดี ก็แสดงอาการชั่วหรือดีนั้นออกมาให้ปรากฎ ๆ ถ้าจิตต์ซึ่งเปนตัวเดิมไม่มีแล้ว อาการของจิตต์ คือ เวทนา สัญญา สังขารจะมีไม่ได้เลย เปรียบเหมือนดังคน ๆ ๑ บางคราวฆ่าคนอื่น บางคราวแย่งชิงทรัพย์ของเขา แลบางคราวช่วยชีวิตคนอื่น บางคราวให้ทาน บางคราวนิ่งอยู่เฉย ๆ การฆ่า การแย่งชิงทรัพย์ แลการช่วยชีวิตคนอื่น การให้ทาน ไม่ใช่คน แต่เปนอาการของคน ถ้าคนที่เปนตัวเดิมไม่มี การฆ่า

การแย่งชิง แลการช่วยชีวิต การให้ทาน จะมีไม่ได้เลย แลคนนั้นถ้าเปนคนชั่ว ก็แสดงอาการชั่ว เช่นฆ่าเขาบ้าง แย่งชิงเขาบ้างเปนต้น ถ้าเปนคนดี ก็ช่วยชีวิตเขาบ้าง ให้ทานบ้างเปนต้น แต่ถึงไม่ได้ทำอะไร นิ่งเฉยอยู่ คนนั้นก็คงมีอยู่ ๆ เพราะขันธ์ เปนอาการของสภาพที่จริง จึงไม่เที่ยง เปนทุกข์ เปนอนัตตา ๆ ส่วนสภาพที่จริงเล่า จะถือว่าเปนอัตตาก็ไม่ได้ไม่ถูก เพราะแต่จะพูดหรือจะชี้ให้เหนโดยตรง ก็ไม่ได้เสียแล้ว จะขึ้นไปถือเปนตัวเปนตน ก็ชื่อว่าถือผิดเหลวไหล พระบรมศาสดาก็ได้ตรัสไว้ว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งหลายทั้งหมดเปนอนัตตา ดังนี้ ๆ ผู้ได้ปัญญาชั้นนี้ ย่อมข่มหรือละโลภะโทสะโมหะ ที่เปนกิเลสส่วนหยาบ อันเปนเหตุให้ถือตัว ถือตน ถือเรา ถือเขาเสียได้ เปนผู้ไม่มีความโสกเพราะเหตุนั้น ย่อมเหนผู้อื่นที่ยังมีโสกอยู่เพราะโลภะโทสะโมหะนั้น ๆ

ผู้ได้ปัญญาเช่นนั้นได้เพ่งพินิจต่อไป จนสามารถ ละความเห็นผิดเสียได้ด้วยประการทั้งปวง ถึงความ บริสุทธิหลุดพ้นจากกิเลสอย่างละเอียดที่ดองอยู่ในสันดาน ความพ้นนั้นเป็นอกุปปะธรรมไม่กำเริบ คือ ไม่กลับไม่ เสื่อมไปอีกได้ ก็ชื่อว่าได้บัลลุถึงปัญญาอันสูงสุด ไม่ มีโสกด้วยประการทั้งปวง ๆ บัณฑิตนั้นแล ย่อม เห็นเหล่าชนผู้ตั้งอยู่ในภูมิต่ำ ๆ เสวยผลของกรรม ที่ตนได้ทำไว้ อันประกอบไปด้วยทุกข์ตามชั้น ด้วย ประการฉนี้ ฯ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร
ตำบลถนนราชบพิธ จังหวัดพระนคร
วันที่ ๒๓ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๙๐